

L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial

Claudi Benet i Mas

Fa uns mesos la Societat Andorrana de Ciències curiosament va descobrir el meu interès pels esdeveniments de la Segona Guerra Mundial a Andorra i va contactar amb mi perquè fes una aportació a la quarta edició dels *Papers de Recerca Històrica*. Cal reconèixer a aquesta entitat la seva sana curiositat, ja que no sóc historiador ni tampoc no havia parlat d'aquest interès amb gairebé ningú.

Això va ser motiu per començar a posar una mica d'ordre als documents que des de fa cert temps vaig recollint i preciosament guardant.

Per fi, i sense tenir l'ambició de donar resposta a un període de la història contemporània andorrana, quelcom o algú m'obligava a posar fil a l'agulla i començar a teixir una mica d'esbós del que probablement en un futur pròxim serà un projecte més elaborat.

Parlar d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial és gairebé com anar a destapar la capsa dels trons o *remenar la merda de la muntanya*. Que contràriament al que diu la cançó, aquesta sí que pot arribar a fer pudor. La por de descobrir fets malolorants ens ha impedit destapar aquesta capsa.

Andorra, com molts altres indrets del món, va mostrar dues cares. La de l'Andorra fosca i la de l'Andorra generosa. Les dues van conviure, es van encavallar. Tot no va ser ni blanc, ni negre, ni gris, sinó que tots els matisos van coexistir al nostre país.

Han passat els anys, la guerra s'acabà, com tots sabem, aquell 8 de maig del 1945, i molts dels testimonis o actors directes d'aquells temps i esdeveniments ens han malauradament deixat.

Ben pocs són ara els testimonis directes en condicions d'aportar-nos una visió clara i precisa d'aquells esdeveniments.

La benaurança econòmica que Andorra va conèixer pocs anys després de la guerra, les ferides recents que valia més deixar ràpidament cicatritzar, el règim franquista dels nostres veïns del sud i probablement la por d'assenyalar algunes persones econòmicament benestants de la societat andorrana, tot això va fer que no es volgués tornar a parlar del fets que tot just es remuntaven a pocs anys enrere.

Més enllà dels morts i ferits del dos llargs i penosos períodes que es van succeir, la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial, la situació no era propícia per estudiar uns esdeveniments encara massa recents amb moltes persones involucrades, fos d'un bàndol o d'un altre, quan no dels dos a la vegada.

També podríem dir que una societat políticament poc transparent i oberta com

l'andorrana dels anys cinquanta, seixanta, setanta i vuitanta va contribuir a deixar que les cicatrius es tanquessin soles. En una comunitat petita com l'andorrana es fa molt difícil poder conviure amb certes afirmacions o denúncies.

Calia, doncs, oblidar el passat i dedicar-se a la feina de fer créixer aquesta Andorra que estava passant molt ràpidament d'una societat rural i pobra a una societat d'abundància.

El turisme, l'esquí, el comerç, la modernització no ajudaren de cap manera que es parlés de fets greus i dramàtics que, tot i recents, valia més oblidar.

Però en aquest oblit Andorra va cometre dos importants errors, a més de negligir una veritat històrica. Es va oblidar de recollir els fets quan encara hi érem a temps, va deixar que la llegenda negra fomentada per les exaccions d'alguns li donessin una reputació de país molt tèrbol, i alhora va posar al mateix sac els que van aprofitar-se'n sense escrúpols i els que s'hi van jugar la vida per ajudar els necessitats.

El meu objectiu, modest, ja que no gaudeixo de la formació d'historiador, es basa a intentar recuperar el paper històric d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial.

Prop de trenta mil persones van creuar els Pirineus durant el període de la Segona Guerra Mundial. Es té la tendència a pensar que Andorra, confirmant el seu estatut de nació neutral durant onze segles, com l'himne nacional andorrà, no hi va jugar cap paper.

Una cosa és ser neutral en l'àmbit oficial; una altra és no quedar-se inactiu en l'esfera personal.

Així doncs, una part gens menyspreable d'aquestes trenta mil persones van passar per Andorra. Entre els refugiats hi havia refugiats polítics; persones de confessió jueva perseguides pel règim nazi, possiblement els primers d'intentar escapar-se, molt conscients de les atrocitats que els esperaven si els agafaven; militars, essencialment pilots i membres de l'exèrcit de l'aire, britànics, canadencs, americans, australians; soldats i pilots polonesos, militars francesos que buscaven la manera d'allistar-se a les tropes franceses de l'Àfrica del Nord del general Giraud o de la France Libre del general De Gaulle; joves francesos que volien fugir de l'STO (Service du Travail Obligatoire); agents de la Resistència o agents de vegades infiltrats, més tard, a les acaballes de la guerra i fins i tot un cop la guerra acabada; alguns exmilitars alemanys també van creuar els Pirineus, alguns probablement per Andorra, per cercar uns horitzons més hospitalaris a l'Espanya franquista d'aquells temps.

Andorra va comptar amb probablement més d'una cadena d'evasió. Per a la recerca que he iniciat vaig tenir la sort de conèixer el senyor Joaquim Baldrich, que formava part d'una cadena que des de Tolosa conduïa, des d'Andorra, refugiats que passaven pels ports d'Arinsal, el Port del Siguer, el port de l'Abeille i fins al Serrat, Llorts, la Massana –amb parada i fonda a l'hotel Palanques, encara dempeus al bell mig del poble. La part andorrana de la cadena, avui per fi amb un doble reconeixement institucional, davant mateix de l'hotel Palanques, estava formada per Joaquim Baldrich, Vicenç Conejos, Joan Calvet, Monpel, membres de la família Molné de casa Palanques i n'Antoni Forné i Jou.

Els refugiats que arribaven a peu fins al poble del Serrat o a Llorts eren conduïts a un hotel de la vall del nord. Els noms que apareixen en diversos relats són els dels hotels Coma d'Ordino, l'hotel Palanques de la Massana, l'hotel Pyrénées d'Andorra la Vella i l'hotel Pol a Sant Julià de Lòria.

L'hotel Mirador, a Andorra la Vella, i l'hostal Valira, a la vila d'Escaldes, eren més aviat utilitzats per oficials i agents encoberts dels dos bàndols, tant aliats com afins als nazis o franquistes. No es descarta, però, que en certes ocasions aquests dos hotels haguessin també pogut servir de lloc d'aixopluc a refugiats.

Els refugiats, entre els quals figurava gent de totes les edats –entre els més joves, militars de diverses nacionalitats i gent no tan jove, més aviat refugiats polítics o jueus–, es quedaven poc temps a Andorra i continuaven el seu periple, ja fos caminant o els més afortunats amb cotxe, sovint fins al consolat britànic de Barcelona.

La sort era diversa; per a alguns, la bona sort s'acabava a la Seu d'Urgell, on eren descoberts per la guàrdia civil i enviats a la presó de Lleida, un seminari reconvertit en lloc d'empresonament per als evadits que havien caigut a les urpes del règim franquista per quedar-s'hi, a vegades durant mesos i en condicions de salubritat extremament precàries per als que van tenir la desgràcia de passar-hi un cert temps.

Als més afavorits i valents, els tocava sovint haver de caminar des d'Andorra fins a Manresa, on, per fi, podien agafar el tren fins al consolat britànic de Barcelona, situat, ironia de la història, al davant mateix del consolat alemany, a la plaça Universitat.

Els camins de sortida d'Andorra cap a Espanya eren diversos i es canviaven per evitar caure presoners dels carrabiners o guàrdies civils.

És molt probable que a Andorra hi hagi hagut diverses cadenes d'evasió.

El guia acompanyant, conegut com a *passeur*, combinava sovint la seva feina de contrabandista amb la de passador. Cal entendre que en l'Andorra dels anys quaranta, la feina era escassa, i molts andorrans i residents complementaven els magres ingressos econòmics amb el contraban, que si era il·legal fronteres d'Andorra enllà no n'era gens fronteres endins.

Els *passeurs* cobraven, sembla i segons el testimoniatge d'en Joaquim Baldrich, tres mil pessetes per persona passada, la qual cosa suposava una quantitat substancial per a l'època, tot i que calia descomptar-hi les despeses d'allotjament i menjar en les cases de pagès o fondes utilitzades, el *suborn* de les patrulles de la guàrdia civil i altres despeses, com els bitllets de tren, per exemple.

En Francesc Viadiu, d'altra banda, ens diu que el preu pagat als guies *passeurs* era de mil tres-cents pessetes, que tot i la diferència, continuava sent una quantitat de diners important, si no es té en compte, evidentment, el risc que aquesta activitat comportava.

El mètode de pagament es feia lliurant un sobre al cap de colla per un membre del consolat britànic. El sobre s'entregava seguidament al senyor Antoni Forné i Jou, que s'encarregava de distribuir els diners als guies o *passeurs*.

Segons altres testimonis, el pagament l'efectuava el mateix Francesc Viadiu.

En general, sembla que els primers passatges importants durant la guerra es feien de

manera més important per les dues bandes dels Pirineus, a la vegada per la costa basca i per la catalana.

A partir del novembre del 1942, quan els alemanys decideixen envair la part no ocupada de França, les cadenes d'evasió han de buscar rutes alternatives, més difícils de controlar per part dels alemanys, i les parts més centrals dels Pirineus esdevenen rutes més transitades. Probablement Andorra, així com el Pirineu central, tot i l'increment de dificultats, veuen augmentar el nombre de refugiats provinents de França a partir d'aquelles dates.

Si he parlat de la cadena d'evasió que utilitzava la vall del Nord és molt probable que altres cadenes d'evasió hagin igualment utilitzat la vall del Valira d'Orient o la mateixa vall del Valira del Nord.

Semblaria que els guies o *passeurs* no es coneixien d'una cadena a l'altra, o si es coneixien, desconeixien la seva activitat.

L'excusa del contraban permetia sortir de casa sense que els veïns sabessin que una persona era *passeur*. De totes maneres les activitats de contraban es combinaven sovint amb el passatge de persones o de documents en sobre segellats.

D'altra banda, els *passeurs* no coneixien el nom dels refugiats que passaven ni aquests tampoc no sabien els noms dels qui els ajudaven.

Els intercanvis durant el viatge, que durava uns dos dies entre Andorra i Manresa, eren limitats, sovint perquè no parlaven la mateixa llengua i perquè valia més guardar silenci durant el trajecte per por de ser descoberts per alguna patrulla.

El trajecte es feia sovint de nit i s'intentava recuperar forces durant el dia.

Els evadits anaven mal calçats, mal vestits i, a part dels més joves, sovint pilots i militars, el viatge els costava enormement.

Es coneix l'aventura que va viure un jove pilot de la RAF, en Maurice Collins, que va travessar Andorra tot sol procedent de l'Ariège per acabar pres a la tristament famosa presó de Lleida; o el cas de dos pilots americans, Cobb i Stillwell, quan el seu B17 Liberator va ser abatut prop d'Orleans de retorn d'una missió de bombardeig a una fàbrica d'Alemanya. Aquests dos darrers van ser ajudats, entre d'altres, per Francesc Viadiu.

Per als aliats, era imperatiu poder rescatar els pilots abatuts per la Luftwaffe.

Els pilots britànics, si arribaven al Regne Unit, eren interrogats pels serveis de contraespionatge per assegurar-se que no havien estat *capgirats* pels alemanys, i si donaven mostres evidents que no era així, tornaven a ser integrats com a personal de l'aviació de la RAF.

Els pilots americans patien el mateix tipus d'interrogatori, però normalment passaven a esdevenir instructors de vol i no tornaven al combat, almenys que fos el seu desig més ferm.

D'altres probablement hi van deixar la vida, com aquelles dues parelles de ciutadans belgues que van ser assassinats i sepultats sota la neu per dos guies aragonesos després que les dones fossin violades, o un jove francès, Grosjean, arribat malferit a Andorra i que va ser enterrat al vell cementiri de Llorts.

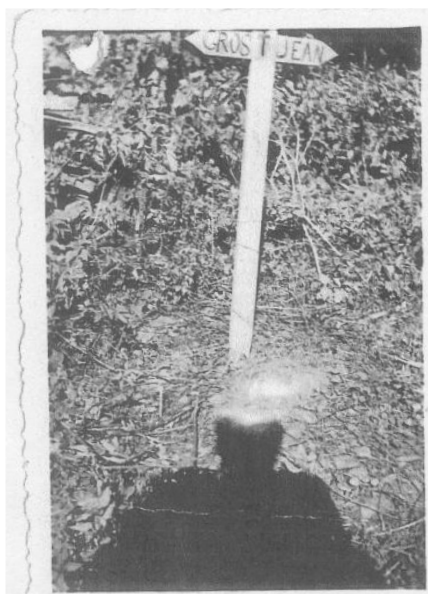
DANIEL FITÉ
HOSTE
LES ESCALDES
REPÚBLICA D'ANDORRA

St. Estève, le 24 11 44

Monsieur R. Grosjean
à Paris

Madame

Vous ne serez pas ignorante, Madame, qu'à la Seine, au-delà de la Seine, j'ai été fait un plaisir de voir les choses agréables, et que, en même temps, vous m'avez dit de chercher le portrait de votre cher disparu; après de nombreuses recherches, j'ai pu, par la suite, vous en faire un portrait, mais un portrait peu parfait, car j'ai dû me servir de mon imagination pour le compléter. J'ai donc, en aide à une dame, j'ai pu le faire à la main, et vous en faire un portrait, mais un portrait peu parfait, car j'ai dû me servir de mon imagination pour le compléter. J'ai donc, en aide à une dame, j'ai pu le faire à la main, et vous en faire un portrait, mais un portrait peu parfait, car j'ai dû me servir de mon imagination pour le compléter.

Document 1
La part generosa d'Andorra

Je vous prie Madame de croire à mon
sentiment et à mes respects.

P.S.

Je vous prie Madame de croire à mon
sentiment et à mes respects.

Je vous prie Madame de croire à mon
sentiment et à mes respects.

Un senyor, Daniel Fité (Hoste) escriu una carta a la mare d'un noi que va morir a Andorra, probablement al Serrat o a Llorts, per comunicar-li que ell mateix s'havia fet càrrec de totes les formalitats administratives ocasionades per la defunció del seu fill, defunció resultant de les ferides ocasionades per la perillosa travessa dels Pirineus, de l'Arièja a Andorra.

Ahora li envia una foto de la tomba del seu fill, amb el seu nom: Grosjean i, sense voler, apareix a la mateixa foto l'ombra del benefactor.

Andorra fue elegida como lugar de paso de las primeras cadenas de evasión.

el testimonio de un carabinoero que realizó siete viajes de camión, en los días de la retirada, para entregar el cargamento a los franceses. Los españoles conocieron los campos de concentración que, en muchos casos, fueron un anticipo de los de exterminios.

Andorra fue elegida como lugar de paso de las primeras cadenas de evasión. Grupos catalanistas, y en especial militantes de la CNT, se encargaron de rescatar a los evadidos en los campos de concentración españoles y en particular a los republicanos que corrían grave peligro. Realizaron también un gran trabajo en la reunificación de familias al otro lado de la frontera. Numerosos grupos de mujeres y de niños llegaron a Andorra para encontrarse con los maridos y los padres en el Sur de Francia. Estas primeras cadenas de evasión formarían la base de otras redes que habrían de desempeñar un papel importantísimo en la segunda guerra mundial.

Las potencias aliadas no han reparado todavía la deuda que tienen contraída con los españoles. Aplastaron a los Ejércitos nazis por su poderío militar. Pero un Ejército difícilmente puede vencer si no cuenta con un servicio de información eficaz. El aniquilamiento del Ejército ale-

mán en Francia y, consecuentemente, la potencia de fuego de los franceses de De Gaulle y de los ingleses se habrían visto entorpecidos si no hubieran contado con la contribución de millares de españoles que trabajaron para los servicios de inteligencia. La frontera con Francia fue necesariamente una clave importante de la guerra. Desde el punto de vista humano y desde el punto de vista militar. Millares de fugitivos del terror nazi buscaron las fronteras con España para escapar del exterminio. Desde la Francia ocupada y desde la Francia colaboracionista, las redes de evasión trabajaron frenéticamente para rescatar de una muerte más que cierta a los evadidos.

Con una Resistencia todavía poco fuerte, la guerra se hacía desde el aire. Centenares y millares de pilotos fueron abatidos. Llegó un momento en que los Ejércitos aliados estuvieron a punto de ser colapsados por la falta de tripulación aérea. El objetivo prioritario era recuperarlos y hacerlos llegar de nuevo a sus bases. Necesitaban el apoyo de los españoles.

A partir de la segunda mitad de 1941 comenzó la evasión —primeramente en número reducido y después en grandes cantidades— de voluntarios que que-

rían incorporarse a las filas del general De Gaulle cruzando ilegalmente los Pirineos y esperando mientras que, tras un compás de espera más o menos grande, se les permitiera salir de España. La situación se prolongó durante el año siguiente. Mientras tanto, los aliados habían desembarcado en el Noroeste de África, animando más aún a los voluntarios. Los alemanes se enfrentaron con un nuevo problema y trataron de resolverlo. Protestaron ante el Gobierno español y éste replicó que si los alemanes reforzaban la vigilancia, los evadidos no podrían entrar en España. En el verano de 1943 se sabía que habían llegado a España más de 60.000 voluntarios. Los alemanes redoblaron la vigilancia. Las SS fueron reforzadas en el Pirineo por 3.000 miembros de un cuerpo especial de vigilancia de fronteras. El número de voluntarios que cruzó la frontera disminuyó espectacularmente a partir de enero 1944. En las primeras semanas fueron atrapados algunos centenares de personas y la racha continuó durante los meses siguientes.

Por esa fecha,

más conocido hoy por su nombre y más todavía entonces como [redacted], sufrió un serio revés en la marcha ascendente de sus negocios. En compañía de [redacted], que andando el tiempo llegaría a ser consejero de Andorra, había conseguido fortalecer una cadena de evasión sumamente eficaz. Como buenos negociantes, trabajaban para los dos bandos, para los ingleses y para los alemanes, con lo que se veían obligados a realizar servicios para unos y otros. Los dos amigos transportaban judíos desde Perpignan a Andorra, aunque no todas las expediciones llegaban a su destino. A veces solían disimular la carga humana en camiones de leche. Cuando las medidas de vigilancia de los alemanes se recrudecieron, los dos socios tuvieron el infortunio de ser sorprendidos por una patrulla. No se sabe, aunque se puede imaginar, la suerte que corrieron los fugitivos. Los dos socios merecieron "mejor trato", aunque fueron internados en el campo de Buchenwald, del que saldrían gracias a la victoria del general Patton.

Los tres alemanes que estaban en contacto con los dos socios fueron, al parecer, fusilados. Durante los meses anteriores a la fulminante detención, los socios, que andando el tiempo

reporter

4-21

Document 2 La cara más fosca d'Andorra

En el segon document apareix un extracte d'un article publicat a la revista "Reporter" del 14 de juny del 1977, en la qual es parla de la cara més fosca d'Andorra.

Tampoc no s'ha acabat d'esbrinar mai la veracitat del reportatge aparegut l'any 1977 en la revista de caràcter sensacionalista *Reporter*, que presenta una sèrie de fotos i declaracions sobre els assassinats comesos durant aquest període a Andorra. Semblaria que avui en dia seria molt difícil obtenir aquesta revista, els exemplars de la qual es diu que van desaparèixer molt ràpidament de la venda al moment de la seva publicació.

A Andorra, tot i la manca de documents que potser algun dia sortiran i que, segons en Joaquim Baldrich, el senyor Antoni Forné i Jou hauria tingut, un dels màxims responsables de tota l'activitat clandestina hauria estat Francesc Viadiu.

Malgrat el que s'ha afirmat en diverses ocasions, Andorra no ha estat tan neutral com s'ha volgut fer creure.

Com a petit país, Andorra no tenia més alternativa que callar, abaixar el cap, *fer l'andorrà*. Això no treu que l'activitat durant aquest temps fos intensa.

Els alemanys, amb o sense uniforme, van actuar a Andorra, patrulles de soldats transitaven per Fontargent, vall d'Incles avall, per endinsar-se dins del territori andorrà.

La Gestapo tenia els seus agents o col·laboradors, i el règim franquista, preocupat per les activitats dels exiliats espanyols, molts força actius en els maquis i amb ànsies de tornar a actuar a Espanya, no era inactiu.

Tampoc no hem d'oblidar que Andorra, dins de la seva idiosincràsia, disposava d'una potent eina de comunicació de llarg abast, l'emissora de Ràdio Andorra, que tot i la imatge del país, se suposa que devia ser neutral, es podia manifestar una tendència més aviat profranquista, tot i que de forma paradoxal va servir com a mitjà de comunicació per enviar missatges sota forma de cançons dedicades a les famílies dels evadits o refugiats provinents del costat francès.

Si Andorra va ser oficialment neutral, podem afirmar, però, que tots els agents involucrats en la Segona Guerra Mundial van tenir en el nostre país una activitat força destacada.

A poc a poc, però, i malgrat el temps transcorregut i les ocasions perdudes, l'interès per aquests esdeveniments i període van creixent.

Estic convençut que estudiosos es posaran a treballar sobre aquest tema i la por de destapar una veritat *derangeante* quedarà suplantada per la voluntat de recerca històrica a la qual la Societat Andorrana de Ciències ens convida avui.